

«ΑΙΣΧΥΛΟΥ, ΠΕΡΣΑΙ»

(ΜΙΑ ΤΡΑΓΩΔΙΑ ΧΩΡΙΣ 'ΗΡΩΑ')

Αφορμή για το άρθρο αυτό στάθηκαν δυο σημαντικές παρατηρήσεις για τους 'Πέρσες' του Αισχύλου· η μια ανήκει στον A.Lesky: «*Τώρα πλέον κατανοούμε τον λόγο για τον οποίο στις τραγωδίες του Αισχύλου*», (όπου συμπεριλαμβάνει και τους 'Πέρσες'), «*τα πρόσωπα κρατιούνται στο παρασκήνιο, και κανείς Έλληνας ήρωας δεν αναφέρεται ονομαστικά. Διότι πρόθεση του ποιητή ήταν να δοξάσει την κοινότητα και τις θεϊκές δυνάμεις που την στηρίζουν*¹». Η δεύτερη ανήκει στον H.D.F.Kitto: «*Ο Αισχύλος δεν συνέθεσε ένα έργο – επικό, πατριωτικό ή οτιδήποτε άλλο – που να αναφέρεται στην νίκη των Ελλήνων, αλλά ένα θρησκευτικό δράμα (...) όχι βέβαια την τραγωδία της ήττας της Περσίας, αλλά την τραγωδία της 'αμαρτίας' του ίδιου του Ξέρξη*²». Και οι δυο γνώμες συγκλίνουν στο συμπέρασμα ότι βρισκόμαστε ενώπιον μιας περιεργής τραγωδίας χωρίς συγκεκριμένο ήρωα πρωταγωνιστή που με τις πράξεις του να δίνει κίνηση στην εξέλιξη του δράματος. Κι όντως έτσι συμβαίνει, διότι ενώ σε όλες τις διασωσμένες τραγωδίες η εξέλιξη της υπόθεσης τίθεται σε κίνηση από τις πράξεις ενός ήρωα που εκτελούνται εντός του δράματος, στην συγκεκριμένη τραγωδία αυτό που δίνει κίνηση βρίσκεται έξω απ' αυτήν. Αλλά ας πάρουμε τα πράγματα από την αρχή.

Ο Ξέρξης βρίσκεται στην Ελλάδα με ναυτικό και πεζικές δυνάμεις. Την καταστροφή του ναυτικού στα στενά της Σαλαμίνας το 480π.Χ. διεδέχθη η καταστροφή του πεζικού στις Πλαταιές, και ταπεινωμένος παίρνει τον δρόμο της επιστροφής. Η τραγωδία ξεκινά με τον μονόλογο του Χορού αποτελούμενου από Πέρσες γέροντες, οι οποίοι εκφράζουν την ανησυχία τους για τις εξελίξεις των επιχειρήσεων του Ξέρξη στην Ελλάδα, τις οποίες ακόμη δεν γνωρίζουν. Έρχεται στην σκηνή η μητέρα του Ξέρξη, η Άτοσσα, και επειδή φοβάται μήπως ένα όνειρο που είδε την προηγούμενη νύχτα³ γίνει προάγγελος κακών ειδήσεων για τον Ξέρξη, ζητεί λεπτομέρειες για την εκστρατεία που έχει αναλάβει ο γιός της:

ΑΤ.: *Για πείτε μου, γέροντες, πού βρίσκεται η Αθήνα;*

Χ.: *Πολύ μακριά, εκεί που ο ήλιος δύει*

ΑΤ.: *Αυτήν λοιπόν την πόλη θέλησε να κατακτήσει ο γιός μου;*

Χ.: *Ναι, γιατί έτσι θα υποτάξει όλη την Ελλάδα.*

ΑΤ.: *Και είναι τόσο μεγάλος ο στρατός εκείνων;* 235

Χ.: *Είναι τέτοιος, ώστε παλιά μας έφερε μεγάλη δυστυχία*⁴.

ΑΤ.: *Και τι άλλο έχουν; Μήπως πλούτο παλύ στην χώρα τους;*

Χ.: *Έχουν ένα θησαυρό κρυμμένο μέσα στην γη τους.*

ΑΤ.: *Έχουν στα χέρια τους θανατηφόρα βέλη;*

Χ.: *Όχι! Μάχονται σώμα με σώμα με ξίφη και ασπίδες.* 240

ΑΤ.: *Ποιός τους καθοδηγεί και εξουσιάζει τον στρατό τους;*

Χ.: *Αυτοί δεν είναι δούλοι κανενός, ούτε υπηρέτες.*

ΑΤ.: *Μα τότε με ποιό τρόπο μπορεί να αντέξουν την επίθεση ενός εχθρού;*

Χ.: *Με τον τρόπο ακριβώς που κατέστρεψαν τον στρατό του Δαρείου.*

Η Άτοσσα κρίνοντας με βάση τα δεδομένα στην Περσική κοινωνία όπου η δύναμη του στρατού βρίσκεται στον κάθε φορά ηγέτη, ρωτά να μάθει «*Ποιός τους καθοδηγεί και εξουσιάζει τον στρατό τους*». Δεν μπορεί! – κατά την γνώμη της· για να είναι οι Έλληνες τόσο αποτελεσματικοί στις μάχες, κάποιος ηγέτης τους εμπνέει, όπως παλιά ενέπνεε τους Πέρσες ο Δαρείος. Έτσι νομίζει, κι έχει δίκιο, μόνο που κρίνει εξ ιδίων. Η απάντηση του Κορυφαίου του Χορού «*Αυτοί δεν είναι δούλοι κανενός, ούτε υπηρέτες*» σημαίνει ότι «*στην Ελλάδα δεν υπάρχει άτομο ή άτομα, υπάρχει σύνολο*». Τα λόγια του δικαιώνουν τις παρατηρήσεις του Lesky και του Kitto, ότι στην τραγωδία αυτήν «*απουσιάζει το πρόσωπο ως πρωταγωνιστής, για να φανεί το σύνολο*». Η απάντηση όμως του Κορυφαίου έρχεται να δικαιώσει και μία ακόμη παρατήρηση,

¹ A.Lesky, *Greek Tragedy* (LDN, 1978⁵), p.61: «*We now understand why individuals are kept in the background and no Greek hero is mentioned by name: it was the community which was triumphed and the divine powers which sustained it*»

² H.D.F. Kitto, *Greek Tragedy* (LDN, 1963³), pp.38.43

³ (Για το όνειρο της Άτοσσας: Δες [ΕΛΩ](#))

⁴ Εννοεί την καταστροφή στον Μαραθώνα δέκα χρόνια πριν.

πως δηλ. ο Αισχύλος τοποθέτησε το θρησκευτικό στοιχείο στο επίκεντρο του δράματος. Δείτε τι λέει ο Κορυφαίος στον στχ. 238: «Έχουν ένα θησαυρό κρυμμένο μέσα στην γη τους», εννοώντας ότι η δύναμη των Ελλήνων στις μάχες βρίσκεται κατά ένα περίεργο και άκρως μεταφυσικό τρόπο μέσα στην *ελληνική γη*, στο ίδιο το έδαφος, πως δηλ. η *ελληνική γη* είναι μία *ένθεη* και πριμοδοτούμενη από τους θεούς των Ελλήνων *δύναμη*, η οποία μάχεται μαζί τους και πολεμά τον εισβολέα εχθρό. Όλα δείχνουν πως κάτι περίεργο συμβαίνει με τους *πρωταγωνιστές* στην τραγωδία αυτήν.

Η ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΚΟΙΝΟΤΗΤΑ ΩΣ ΠΡΩΤΑΓΩΝΙΣΤΗΣ ΣΤΟ ΔΡΑΜΑ

Για να καταλάβουμε πώς ο Αισχύλος έβαλε την έννοια της *ελληνικής κοινότητας* ως ένα εκ των δυο βασικών πρωταγωνιστών, πρέπει να προσέξουμε τον τρόπο με τον οποίον συνέθεσε τους 'Πέρσες' όσον αφορά την αιτία της ήττας του Ξέρξη, όπως την είδε ο ίδιος. Αν γι' αυτόν η αιτία της ήττας του τωρινού Πέρση βασιλιά, όπως και του πατέρα του, ήταν η δύναμη του Αθηναϊκού ή του Ελληνικού εν γένει στρατεύματος, τότε θα έπρεπε να παρουσίαζε ονόματα και ανδραγαθήματα ηρώων, πράγμα που απέφυγε επιδεικτικά να κάνει. Για παράδειγμα, όταν ο Ηρόδοτος περιγράφει στο 8^ο βιβλίο των 'Ιστοριών' του την ναυμαχία στην Σαλαμίνα, μπορεί να μην μνημονεύει πλήθος Ελλήνων με το όνομά τους, δίνει όμως κάποια χαρακτηριστικά ονόματα: τους Τηνίους με τα πλοία τους(83), τον Αθηναίο Αμεινία από την Παλλήνη, που εμπόλισε πρώτος ένα εχθρικό πλοίο· τους Αιγινήτες, οι οποίοι υποστήριζαν ότι εκείνοι πρώτοι ξεκίνησαν την μάχη (84)· τον επίσης Αιγινήτη Πολύκριτο (92), τον Αθηναίο Ευμένη (93) και τον Κορίνθιο Αδείμαντο, το πλοίο του οποίου είχε μια αναπάντεχη συνάντηση με ένα μυστηριώδες άλλο πλοίο την ώρα της μάχης (94), αλλά και τον Αθηναίο Αριστείδη (95). Δεν είναι όμως μόνο τα ονόματα που δίνει, αλλά και οι περιγραφές που κάνει, οι οποίες έχουν ως στόχο να επιδείξουν την ανωτερότητα στην *ναυμαχία* του ελληνικού στρατεύματος. Αντιθέτως ο Αισχύλος στους 'Πέρσες' από τα γεγονότα της ναυμαχίας, που είναι ιστορικά καταγεγραμμένα, δεν διασώζει παρά ελάχιστα, και δεν αναφέρει ούτε ένα όνομα Αθηναίου ή έστω άλλου Έλληνα, ο οποίος να διακρίθηκε στην μάχη. Ο λόγος είναι προφανής: δεν ήθελε να προβάλει το *άτομο*, αλλά το *σύνολο*, την δύναμη της *ελληνικής κοινότητας*. Ισχύει δηλ. η άποψη την οποίαν διαπιστώνει ο Lesky, πως η απουσία του κεντρικού ήρωα αναπληρώνεται από την παρουσία της ελληνικής κοινότητας, η οποία είναι αυτή που δίνει την νίκη.

Η ΕΛΛΗΝΙΚΗ «ΓΗ» ΩΣ ΠΡΩΤΑΓΩΝΙΣΤΗΣ ΣΤΟ ΔΡΑΜΑ

Δεν είναι όμως μόνο η *ελληνική κοινότητα* εκείνη που *πρωταγωνιστεί* σ' αυτό το περίεργο δράμα· υπάρχει ένας ακόμη *πρωταγωνιστής*, και είναι αυτός τον οποίον εντοπίζει ο Kitto, δηλ. η θρησκευτική πίστη και η παρέμβαση των θεών στην μάχη, μία άποψη την οποίαν ενισχύει και η παρατήρηση του Lesky. Στοιχεία που να αποδεικνύουν των πρωταγωνιστικό ρόλο των θεών στην νίκη των Ελλήνων υπάρχουν στην τραγωδία, όχι όμως πολλά, ούτε και με τον ξεκάθαρο και πρόδηλο τρόπο τον οποίον για παράδειγμα βρίσκουμε στον Όμηρο, όπου η θεϊκή παρέμβαση διαπιστώνεται με την παρουσία απ' ευθείας του θείου στην ανθρώπινη δράση. Εδώ ο Αισχύλος διάλεξε άλλο δρόμο. Η θεϊκή δύναμη βρίσκεται μέσα στην *ελληνική γη*, και είναι εκείνη που ως μια προσωποποιημένη θεότητα παρεμβαίνει στην μάχη και νικά τους Πέρσες εισβολείς. 'Χώρα', 'γῆ' και 'χθών' είναι τρεις λέξεις που συνθέτουν τον δεύτερο *πρωταγωνιστή* στο δράμα, πίσω φυσικά από τις οποίες λειτουργούν ως ενεργητές οι θεοί.

Η πρώτη φορά που κάνει την εμφάνισή της η *ελληνική γη* ως ο δεύτερος *πρωταγωνιστής*, και δείχνει πως έχει μία δύναμη απ' εαυτής, με την οποίαν λειτουργεί ως 'ελεύθερος σκοπευτής' εναντίον των Περσών, βρίσκεται όπως είδαμε στον στχ. 238. Η Άτοσσα μη μπορώντας να εκλογικεύσει την στρατιωτική δύναμη ενός ολιγάνθρωπου στρατεύματος, όπως αυτό των Ελλήνων, ρωτά τον Κορυφαίο «*Μήπως [έχουν] πλούτο πολύ στην χώρα τους; 237*», θεωρώντας πως οι Έλληνες έχουν χρήματα και προσλαμβάνουν ξένους μισθοφόρους, και πως γι' αυτό η δύναμή τους ήταν και είναι πάντα ισχυρή· κρίνει λανθασμένα, διότι κρίνει εξ' ιδίων. Η απάντηση του Κορυφαίου φαίνεται – δεν είναι όμως – δυσερμήνευτη: «*Έχουν ένα θησαυρό κρυμμένο μέσα στην γη τους, 238*». Μέσα στην *ελληνική γη* υπάρχει κρυμμένη μία μεταφυσική (;) δύναμη, η οποία είναι ο κρυφός πολεμιστής που με θεϊκή – γιατί χωρίς αυτήν δεν θα μπορούσε – παρέμβαση, στέκεται μαχητής δίπλα στους Έλληνες πολεμιστές· είναι ο δεύτερος πρωταγωνιστής του δράματος τον οποίον γυρεύαμε.

Η *ελληνική γη* ως ανεξάρτητος πολεμιστής εναντίον των εισβολέων εμφανίζεται πάλι στο έργο αμέσως λίγο πιο κάτω. Μόλις έχει έρθει στην σκηνή ο Πέρσης Άγγελος κι έχει ανακοινώσει τα θλιβερά νέα περί ολοσχερούς καταστροφής του στρατεύματος του Ξέρξη. Ο Χορός δεν μπορεί να κρίνει την απογοήτευσή του για το γεγονός ότι ένα τόσο ισχυρό και πολυπληθές στράτευμα κατεστράφη, και λέει: «*Άλιμονο, μάταια ο πολυάνθρωπος και καλά εξοπλισμένος στρατός μας έφυγε από την Ασία και πήγε εναντίον της Ελληνικής γης η οποία μας πολεμά* απ' Ασίδος ἦλθε δάϊαν ἐφ' Ἑλλάδα χώραν, 270». 'Δάϊος' δεν είναι απλά ο 'εχθρικός' ή ο 'αντίπαλος', αλλά πιο συγκεκριμένα ο 'πολεμιστής που καταστρέφει – ο λειτῆρας'· έτσι ακριβώς βρίσκουμε την λέξη στον Όμηρο (Ιλ.6,481), αλλά και στον Αριστοφάνη, όταν

διακωμωδεί τον Αισχύλο (Αρ. Βάτρ. 1022). Για τον Κορυφαίου του Χορού ο Περσικός στρατός πήγε να συναντήσει όχι ‘μια χώρα με εχθρικό πληθυσμό ή εχθρικό στρατό και κατοίκους’, αλλά ‘ένα έδαφος που είναι πολεμιστής το ίδιο’.

Ο Άγγελος συνεχίζοντας με την περιγραφή της καταστροφής του στόλου στην Σαλαμίνα αναφέρεται στο πώς βρήκαν τον θάνατο τρεις επιφανείς Πέρσες, ο Λίλαιος, ο Αρσάμης και ο Αργήστης: «το κύμα τους δονούσε, κι εκείνοι επιπλέοντες καρφώνονταν πάνω στην δύναμη της ξηράς». Η εικόνα όπως την περιγράφει, είναι η εξής: και οι τρεις τραυματισμένοι Πέρσες βρέθηκαν στην θάλασσα, όμως το ελληνικό κύμα τους χτυπούσε επίτηδες πάνω στα βράχια της ελληνικής γης, τα οποία ευχαρίστως ολοκλήρωσαν τον θάνατό τους. Μπορεί φυσικά κάποιο χέρι έλληνα πολεμιστή να προκάλεσε τους σοβαρούς τραυματισμούς, όμως το τελειωτικό χτύπημα το κατάφεραν το ελληνικό κύμα και η ελληνική γη.

Η παρέμβαση της ελληνικής γης ως μαχητή στρατιώτη στον πόλεμο εναντίον των εισβολέων συνεχίζεται· ο Άγγελος στην περιγραφή του αναφέρει ότι «οι αρχηγοί των πλοίων που είχαν γλιτώσει την καταστροφή πήγαιναν με τα πλοία τους όπου τους έσπρωχνε ένας κακός άνεμος, 480/1», αποδίδοντας σε μεταφυσικά φαινόμενα την καταστροφή. Αλλά και ελληνική γη στην ξηρά πολεμά με τον τρόπο της τα υπολείμματα του Περσικού στρατού, καθώς με διάφορους τρόπους συμβάλλει στον θάνατό τους. Κι αν είναι παράξενο που η ελληνική γη τιμωρεί τους εισβολείς, ακόμη πιο περίεργος είναι ο τρόπος με τον οποίον τους παγίδευε και τους σκότωνε· δείτε πώς περιγράφεται ο θάνατος των Περσών στην Βοιωτία: «κάποιοι βρήκαν τον θάνατο από την δίψα γύρω από αστραφτερές πηγές· οί μὲν ἀμφὶ κρηναῖον γάνος δίψη πονοῦντες, 482/3». Δεν ήταν οι ‘Βοιωτοί’ εκείνοι που σκότωσαν τους Πέρσες, αλλά οι ‘πηγές’ της Βοιωτίας: η ελληνική φύση δημιούργησε επίτηδες γύρω από τις πηγές ένα ειδυλλιακό τοπίο, ώστε οι Πέρσες διψασμένοι να πάνε εκεί, και οι ‘πηγές’ να τους δολοφονήσουν, ή όπως προφανώς ο Άγγελος εννοεί, να τους δηλητηριάσουν. Όσοι όμως γλίτωσαν από εκεί έπεσαν στην δολοφονική μανία της επόμενης ελληνικής γης, η οποία τους σκότωσε από την πείνα και την δίψα «δίψη τε λιμῶ, 491». Όμως οι παγίδες που έστηνε στους Πέρσες η ελληνική γη δεν σταματούν εδώ· όταν τα υπολείμματα του Περσικού στρατού έφτασαν στην περιοχή του Στρυμόνα «ο θεός έφερε μια πρόωρη παγωνιά και πάγωσε το ρεύμα του ποταμού, 495/6». Εκεί επάνω στο παγωμένη επιφάνεια του ποταμού άρχισε να περνά ο Περσικός στρατός ζητώντας την σωτηρία στην επιστροφή στην πατρίδα τους· τότε ξαφνικά «ένας λαμπρός ήλιος άρχισε να λιώνει τον πάγο, 504/5» με συνέπεια να βρουν τον θάνατο ο ένας μετά τον άλλον «και πρέπει να ήταν χαρούμενος όποιος πέθαινε γρήγορα, 506/7».

Το πιο χαρακτηριστικό δείγμα της συμμετοχής της ελληνικής γης ως συμπολεμιστή των Ελλήνων εναντίον των εισβολέων Περσών το παραδίδει ο ίδιος ο Δαρειός. Η Άτοσσα μετά από τα φοβερά νέα που έφερε ο Άγγελος κάνει συνεχείς επικλήσεις στον τάφο του Δαρείου με συνέπεια στο τρίτο επεισόδιο να εμφανιστεί το φάντασμά του ενώπιόν της. Μη γνωρίζοντας τι έχει συμβεί, ζητεί να μάθει την αιτία του κακού που έχει βρει τους Πέρσες, και η Άτοσσα του περιγράφει τα δυσάρεστα γεγονότα στην Ελλάδα και την καταστροφή στόλου και στρατού. Ο Χορός που είναι παρών θεωρώντας ότι η σοφία του Δαρείου μπορεί έστω και τώρα να δώσει μια λύση, τον ρωτά:

Χ.: Πώς μετά από τόσες συμφορές μπορούμε εμείς
ως Περσικός λαός να εντυχίσουμε; 787

Δαρ.: αν δεν εκστρατεύετε εναντίον της Ελληνικής γης,
ούτε ακόμη κι αν το Περσικό στρατεύμα είναι μεγαλύτερο, 790
διότι εκείνη η γη είναι σύμμαχος των Ελλήνων.

Χ.: τι εννοείς μ’ αυτό; με ποιό τρόπο είναι σύμμαχός τους;

Δαρ.: με το να σκοτώνει όλους όσους είναι περισσότεροι.

Η ελληνική γη είναι σύμμαχος των Ελλήνων, ο συμπολεμιστής τους, και για να γυρίσουμε στην σκηνοθεσία του Αισχύλου, είναι ο δεύτερος πρωταγωνιστής στην τραγωδία.

ΤΟ ΚΙΝΗΤΡΟ ΤΗΣ ΤΡΑΓΩΔΙΑΣ

Το μεγαλείο της Ελληνικής Τραγωδίας βρίσκεται στην ικανότητα που έχει να δείχνει στον θεατή πόσο εύκολο είναι να συγχύσει την ‘φαντασίωση’ με την ‘πραγματικότητα’, πόσο κοντά βρίσκονται και πόσο μικρή απόσταση χωρίζει το ‘αίτιο’ από το ‘αποτέλεσμα’. Όταν ένα ‘αίτημα’ γίνει το ‘αίτιο’ μιας έμμονης ιδέας, τότε αυτό οδηγεί τον ενεργητή σε ‘αποτελέσματα’ που είναι καταστρεπτικά αλλά και λυτρωτικά για τον ίδιον· καταστρεπτικά είναι, διότι επειδή στηρίχτηκαν στην ‘φαντασίωση’, τον οδήγησαν σε λάθη κι αυτά με την σειρά τους στον όλεθρο· είναι όμως συνάμα και λυτρωτικά, διότι μέσα από τον όλεθρο που βιώνει, ανακαλύπτει πως ζούσε σε ένα όνειρο.

Ό,τι περιγράψαμε είναι η έννοια της ‘Τραγικότητας’. ‘Τραγικός ήρωας’ είναι αυτός που ανακάτεψε την ‘φαντασίωση’ με την ‘πραγματικότητα’, αυτός που νόμιζε ότι έκανε το σωστό, ενώ έκανε το λάθος, εκείνος του οποίου οι έμμονες ιδέες μετετράπησαν σε οδυνηρή πραγματικότητα για τον ίδιον. Η καταστροφή του ήρωα είναι εκείνη που θα του δεί-

ξει τα λάθη του, το πόσο πέραν της ‘πραγματικότητας’ οδήγησε τον εαυτό του· αυτό που ονομάσαμε πριν λίγο ‘λύτρωση’, ο Αριστοτέλης το ονομάτισε ‘Κάθαρση’. Για να συμβούν όμως όλα αυτά, δηλ. για να υπάρξει ‘Τραγωδία’, χρειάζεται ‘Τραγικότητα’: για να υπάρξει ‘Τραγικότητα’ χρειάζεται μία ‘δράση’, η οποία θα συμβάλει στην ανάμειξη της ‘φαντασίωσης’ με την ‘πραγματικότητα’. Αυτή η πράξη πρέπει να γίνεται μέσα στα πλαίσια του δράματος, να συμπεριλαμβάνεται στην ‘υπόθεση’, να εκτυλίσσεται στα μάτια των θεατών. Στους ‘Πέρσες’ η ανάμειξη της ‘φαντασίωσης’ με την ‘πραγματικότητα’ έχει ήδη γίνει πριν το έργο ξεκινήσει να παίζεται στα μάτια των θεατών. Ο Ξέρξης – γιατί αυτός είναι ο δράστης ενεργητής – έχει ήδη βάλει σε ενέργεια την υλοποίηση ενός σχεδίου το οποίο παραβιάζει κατάφωρα την ‘πραγματικότητα’, διότι στηρίζεται πάνω σε μία ‘φαντασίωση’. Η υπέρβαση της ‘πραγματικότητας’ ή αλλιώς η μετατροπή της ‘φαντασίωσης’ σε ‘πραγματικότητα’ στο λεξιλόγιο της Τραγωδίας λέγεται ‘ύβρις’. Αυτή είναι που θέτει σε ‘κίνηση’ την τραγωδία αυτή του Αισχύλου.

Η «ΥΒΡΙΣ» ΤΟΥ ΞΕΡΞΗ

Η ‘ύβρις’ του Ξέρξη δεν πρέπει να αναζητηθεί στην απόφασή του να εκστρατεύσει εναντίον της Ελλάδας. Κάτι τέτοιο θα καθιστούσε την έννοια της ‘ύβρεως’ από υψηλό στόχο της τραγωδίας σε ένα φτηνό εργαλείο εξυπηρέτησεως τοπικιστικών ενστίκτων, και ο Αισχύλος όσο πατριώτης κι αν ήταν, και όντως ήταν, είδε πως δεν θα συνέφερε τον πατριωτισμό του να κατέφευγε σε μία τέτοια λύση, γιατί γνώριζε καλά ότι έτσι θα υπονόμει τα ίδια του τα ιδανικά: *ό,τι αγαπάς, δεν το προβάλλεις, αλλά το αφήνεις να προβάλλεται μόνο του*. Αν η ‘ύβρις’ του Ξέρξη βρισκόταν στην επίθεση που οργάνωσε εναντίον της Αθήνας, τότε η χώρα του Αισχύλου θα φαινόταν στα μάτια του θεατή ως το αδύναμο όν που μη έχοντας ίδιες δυνάμεις αυτοάμυνας ζει μέσα στην ασφάλεια που της παρέχει η θεική προστασία. Όχι! Μπορεί σύμφωνα με την Ιουδαϊκή θρησκεία να περιποιεί τιμή σε μία πόλη και σε μία κοινωνία να διαβεί κάτω από την θεική προστασία, όμως στην υπερήφανη λογική των Ελλήνων κάτι τέτοιο προσβάλλει την *κοινότητα*, θίγει τον πατριωτισμό των κατοίκων της και τους αναδεικνύει ως μικρόψυχους και αναποτελεσματικούς.

Η ‘ύβρις’ του Ξέρξη, όπως την είδε ο Αισχύλος, βρίσκεται αλλού, και είναι η ίδια η Άτοσσα εκείνη που εντοπίζει επ’ ακριβώς το τρόπο με τον οποίον αυτή η ‘ύβρις’ του Ξέρξη εκδηλώθηκε. Το ‘Φάντασμα’ του Δαρείου μετά τις πολλές επικλήσεις της Άτοσσας στον τάφο του, εμφανίζεται τελικά ενώπιόν της. Ζητεί – όπως είδαμε – να πληροφορηθεί την αιτία, και η Άτοσσα του αναφέρει την καταστροφή του Περσικού στρατεύματος στην Ελλάδα. Τότε ο Δαρείος έχοντας πλέον πληροφορηθεί όλη την εκστρατεία του Ξέρξη, το υπερμέγεθες στράτευμα που έβαλε σε κίνηση, και με τον τρόπο που το έβαλε, λέει:

*Ο γιός μου τα έκανε αυτά ασυνείδητα, γιατί τον έσπρωξε η τόλμη της νιότης;
Τον Ελλήσποντο τον ιερό, λες κι ήταν δούλος, με αλυσίδες
πίστεψε ότι θα σταματήσει την ροή του· τον Βόσπορο, μία θεική ροή.
Κι άλλαξε την εικόνα του περάσματος εκεί, και με χαλκάδες σφυρήλατους
γέμισε όλο το πέρασμα και πέρασε όλο το στράτευμα,
κι αν και θνητός, πίστευε πώς όλους τους θεούς – γιατί ήταν ανόητος –,
αλλά και τον Ποσειδώνα θα νικήσει. Πώς γίνεται να μην ήταν
ο γιός μου άρρωστος στον νου του;*

745

750

Στην ζωγραφική αν θέλουμε να δώσουμε φως σε ένα συγκεκριμένο χώρο, τότε γύρω απ’ αυτόν βάζουμε πιο σκοτεινά χρώματα, ώστε ο χώρος που μας ενδιαφέρει να φωτίζεται υποχρεωτικά περισσότερο. Αυτό ακριβώς κάνει εδώ ο Αισχύλος: παρουσιάζει ως ‘ύβρι’ του Ξέρξη την απρεπή συμπεριφορά του στην ζεύξη του Ελλησπόντου, και την προσβολή που κάνει απέναντι στο Ποσειδώνα. Γνωρίζει καλά ότι *δεν είναι αυτή* η ‘ύβρις’ του Ξέρξη· όμως την τοποθετεί εδώ για να φανεί αμέσως μετά με εμφανή αντίθεση η πραγματική ‘ύβρις’, και είναι αυτή που εκθέτει η Άτοσσα. Ακούγοντας τον Δαρείο να κατηγορεί τον Ξέρξη ότι είναι πνευματικά διαταραγμένος (νόσον φρενῶν εἶχε παῖδ’ ἐμόν, 750/1), και θέλοντας να δικαιολογήσει τον γιό της, του απαντά:

*Αυτά όλα τα δίδαξαν υστερόβουλοι συνεργάτες
στον Ξέρξη. Του είπαν ότι εσύ για τα παιδιά σου
πλούτο πολύ μάζεφες με το ξίφος σου, ενώ εκείνος από δειλία
παριστάνει τον πολεμιστή μέσα στο παλάτι, και δεν αυξάνει τον πατρικό πλούτο.
Τέτοιες λοιπόν προσβολές ακούγοντας εκείνος από υστερόβουλους άνδρες
πήρε αυτόν τον δρόμο εναντίον της Ελλάδας.*

755

Αυτή είναι η πραγματική ‘ύβρις’ του Ξέρξη, η επιθυμία του να ξεπεράσει τον πατέρα του, κι όχι η πρόθεσή του να κάνει κάτι ακόμη καλύτερο, ενδοξότερο, λαμπρότερο για την ίδια του την πατρίδα: ήθελε να φανεί στα μάτια των υπολοίπων ανώτερος εκείνου. Κάτι όμως δεν πάει καλά! Πώς και γιατί θα πρέπει η ενέργειά του αυτή να θεωρηθεί ως ‘ύβρις’; Τι το μεμπτόν έχει η ενέργεια ενός γιου που θέλει να ξεπεράσει τον πατέρα του; Γιατί θα πρέπει ο Αισχύλος να *είδε* την πράξη αυτή του Ξέρξη ως ‘ύβρι’, για την οποίαν κατόπιν τιμωρείται; Κάτι μας λείπει, κάτι χρειαζόμαστε ακόμη, ώστε να εκλογεύσουμε αυτήν την ανάλυση, αυτήν την τοποθέτηση του ποιητή.

Η ΣΧΕΣΗ ΞΕΡΞΗ ΛΑΡΕΙΟΥ

Στον Πλατωνικό ‘Μενέξενος’ ο Σωκράτης παρουσιάζει ένα επικήδειο λόγο τον οποίον κατά την γνώμη του είχε συντάξει η Ασπασία για να τον εκφωνήσει ο Περικλής στον Αθηναϊκό λαό. Στον λόγο αυτόν εκθειάζεται η γενναιότητα που επέδειξαν οι προηγούμενες γενιές στις κρίσιμες στιγμές της ιστορίας της πόλης, και λίγο πριν το τέλος έρχεται η στιγμή όπου ο ρήτορας (προφανώς ο Περικλής) απευθυνόμενος στην τωρινή γενιά των Αθηναίων συν τοις άλλοις τους λέει τα εξής:

Για όλους αυτούς τους λόγους που σας εξέθεσα, σε κάθε σημείο της ζωής σας πρέπει να είσθε εξαιρετικά έτοιμοι να ξεπεράσετε στην δόξα και εμάς και την προηγούμενη γενιά. Διαφορετικά να έχετε υπ’ όψη σας ότι, αν εμείς σας ξεπερνάμε στην ανδρεία, αυτή η υπεροχή μας κάνει να ντρεπόμαστε, ενώ αντιθέτως αν εσείς μας ξεπεράσετε, γινόμαστε εντυχημένοι. Και είναι όντως δυνατόν εμείς να είμαστε χειρότεροι κι εσείς καλύτεροι, αν προετοιμαστείτε με σκοπό όχι να εκμεταλλευτείτε την δόξα των προγόνων ή να την σπαταλήσετε ανώφελα, γνωρίζοντας ότι για ένα άνδρα που πιστεύει ότι έχει μία κάποια αξία, δεν υπάρχει τίποτε πιο προσβλητικό απ’ το να θέλει να αποκτή τιμές όχι γιατί το θέλει ο ίδιος, αλλά διότι στο παρελθόν τιμήθηκαν οι πρόγονοί του, Πλάτων, Μενέξ, 247a2-b3.

Θα νόμιζε κανείς ότι ο Πλάτων (ή η Ασπασία· αυτό είναι αδιάφορο) έγραψε αυτά τα λόγια για να μας βοηθήσει να καταλάβουμε ποιά ήταν η ‘ύβρις’ του Ξέρξη, τι ήθελε να πει ο Αισχύλος. Το πράγμα είναι απλό· αυτό που λέει ο Περικλής (;) είναι πως οι τωρινοί νέοι Αθηναίοι έχουν καθήκον να ξεπεράσουν τους προγόνους και τους γονείς τους στην ανδρεία και την γενναιότητα, και πως όταν συμβεί αυτό, οι γονείς χαίρονται, ενώ στην αντίθετη περίπτωση λυπούνται. Μα τότε – θα πει κάποιος – γιατί η επιθυμία του Ξέρξη να ξεπεράσει τον πατέρα του θεωρήθηκε από τον Αισχύλο ως ‘ύβρις’; Προσέξτε τι λέει αμέσως μετά ο ρήτορας, και θα καταλάβετε: «προετοιμαστείτε με σκοπό όχι να εκμεταλλευτείτε την δόξα των προγόνων ή να την σπαταλήσετε ανώφελα». Αυτό το οποίο λέει στους νεαρούς Αθηναίους να προσέχουν ώστε να μην κάνουν εκείνοι, είναι αυτό ακριβώς που κάνει ο Ξέρξης· χρησιμοποιεί και εκμεταλλεύεται την φήμη του πατέρα του. Και αμέσως μετά ο ρήτορας γίνεται ακόμη πιο συγκεκριμένος στα νοήματά του: «για ένα άνδρα που πιστεύει ότι έχει μία κάποια αξία, δεν υπάρχει τίποτε πιο προσβλητικό απ’ το να θέλει να αποκτή τιμές όχι γιατί το θέλει ο ίδιος, αλλά διότι στο παρελθόν τιμήθηκαν οι πρόγονοί του». Αυτό ακριβώς έκανε ο Ξέρξης, δηλ. αποφάσισε να αναλάβει μία εκστρατεία εναντίον της Ελλάδας, όχι διότι πίστευε πως έτσι θα βελτίωνε την εικόνα του ως ικανού βασιλιά, όχι διότι πίστευε ότι έτσι θα ισχυροποιήσει την θέση του στην Περσία, ή την ίδια την Περσία· αν είχε κάποιο από αυτά τα κίνητρα, τότε ‘ύβρις’ δεν θα υπήρχε· αλλά διότι τον εκνεύριζε και τον δυσαρεστούσε το γεγονός ότι ο πατέρας του είχε αναλάβει προσωπικά πολλές εκστρατείες και είχε αναδειχθεί νικητής. Δηλ. στην ουσία ο Ξέρξης ‘ζήλευε’ τον πατέρα του, ήθελε να πάρει την θέση εκείνου, να γίνει ‘εκείνος’. Άρα η ‘ύβρις’ του βρίσκεται στον ιδιοτελή τρόπο με τον οποίον αντιμετώπισε την εκστρατεία.

ΤΟ ΣΥΝΔΡΟΜΟ «ΑΤΟΣΣΑΣ»

Δύο συμπλέγματα παρατήρησαν οι ψυχίατροι μέσα στον ‘Οιδίποδα Τύρανο’ του Σοφοκλή. Το πρώτο είναι αυτό που *είδε* ο Φρόνιτς, το ‘Οιδιπόδειο Σύμπλεγμα’· είναι η υποσυνείδητη ερωτική σχέση του *άρρενος τέκνου* με την μητέρα του. Μια φράση της Ιοκάστης του ήταν αρκετή· ο Οιδίπους φοβάται ένα παλιό χρησμό, μήπως δηλ. παντρευτεί την μητέρα του, και η Ιοκάστη για να τον καθησυχάσει του λέει: «μη σε τρομάζει που σου είπαν πως θα παντρευτείς την μητέρα σου. Πολλοί άνδρες έχουν δει στα όνειρά τους ότι συνενυρέθηκαν ερωτικά με την μητέρα τους, σὺ δ’ εἰς τὰ μητρὸς μὴ φοβοῦ νυμφεύματα. πολλοὶ γὰρ ἤδη κὰν ὄνειρασιν βροτῶν μητρὶ ξυνηυνάσθησαν, Σοφ. Ο.Τ. 980/2». Έχουν όμως ανακαλύψει και αντίθετο ‘Σύμπλεγμα Ιοκάστης’, μια δηλ. λανθάνουσα ερωτική ἔλξη της μητέρας προς το *άρρεν τέκνο*. Στο τρίτο επεισόδιο ενώ ο Οιδίπους ψάχνει να βρει την καταγωγή του, πρώτη η Ιοκάστη είναι αυτή που α-

νακαλύπτει ότι ο Οιδίπους είναι το παιδί της, που το άφησαν πριν πολλά χρόνια έκθετο στον Κιθαιρώνα. Αντί να φωνάξει, να τραβήξει τα μαλλιά της, να σκίσει τα ρούχα της, κάνει το ακριβώς αντίθετο· προσπαθεί να τον αποτρέψει να συνεχίσει την έρευνα: «*Γιατί φάχρεις αυτά που σου λένε; Παράτησέ τα. Μη παίρνεις στα σοβαρά τα λόγια που ακούς, 1056/7*»· αμέσως μετά γίνεται πιο πιεστική: «*Μη! για το όνομα των θεών. Αν νοιάζεσαι για τον εαυτό σου, σταμάτα την έρευνα. Μου φτάνουν τα βάσανα που ήδη έχω, 1060/1*»· και δυο στίχους πιο κάτω: «*Άκουσέ με, σε ικετεύω, σταμάτα εδώ, 1064*». Κι όταν ο Οιδίπους συνεχίζει, εκείνη του λέει: «*δεν είμαι αφελής και σου λέω το συμφέρον σου καὶ μὴν φρονοῦσά γ' εὖ τὰ λῶστά σο λέγω, 1066*». Μήπως διερωτάσθε ποιά είναι για την Ιοκάστη το 'συμφέρον' του Οιδίποδα; Μα, να συνεχίσει να ζει μαζί της ως σύζυγος.

Ένα παρόμοιο 'Σύμπλεγμα Άτοσσας' έχουν παρατηρήσει οι ερευνητές⁵ πως υπάρχει και στους 'Πέρσες'. Όταν η Άτοσσα είπε στον 'Φάντασμα' του Δαρείου – όπως είδαμε πιο πάνω – ότι δεν φταίει ο Ξέρξης για την εκστρατεία που ανέλαβε, αλλά ότι: «*Αυτά όλα τα δίδαξαν υστερόβουλοι συνεργάτες*», είπε ψέματα, γιατί εκείνη ήταν αυτή που τον ωθούσε στην ανάληψη της εκστρατείας· το ομολογεί εμμέσως η ίδια, όταν συναντάται για πρώτη φορά με τον Χορό:

Δυο σκέψεις τυραννούν το μυαλό μου: 165

δεν μπορείς να έχεις πλούτο με τιμές χωρίς την παρουσία ανδρών,

κι ούτε οι άνδρες χωρίς πλούτο λάμπουν τόσο όση δύναμη έχουν.

Εμείς πλούτο έχουμε τιμητικό, όμως φοβάμαι γι' αυτό που φέρνει λάμψη,

γιατί νομίζω ότι ο άνδρας είναι το 'φως' του σπιτιού.

Στο μυαλό της Άτοσσας, όπως και κάθε μητέρας με άρρεν τέκνο, βρίσκεται η επιθυμία της να μετατρέψει το 'παιδί' σε 'άνδρα'. Η Άτοσσα ήταν εκείνη που ώθησε τον Ξέρξη να εκστρατεύσει στην Ελλάδα, γιατί άκουγε πως όλοι μέσα στο παλάτι τον θεωρούσαν 'παιδί'⁶ κι όχι 'άνδρα', ενώ η ίδια ήξερε καλά πρώτον, ότι «*άνδρες ⇔ πλούτος, 166/7*», που σημαίνει ότι το ένα χρειάζεται το άλλο, και δεύτερον ότι «*στο παλάτι υπάρχει πλούτος, όμως δεν υπάρχει άνδρας, 168/9*»· η Άτοσσα δεν εννοεί ότι «*δεν υπάρχει άνδρας, διότι τώρα λείπει στην Ελλάδα*», αλλά κάτι πολύ χειρότερο και πιο ανησυχητικό: έχει δει ένα όνειρο, το οποίο φοβάται μήπως προοιωνίζει την ήττα του Ξέρξη στην Ελλάδα. Αν τελικά το όνειρο επιβεβαιωθεί, τότε ο Ξέρξης δεν θα είναι 'άνδρας', θα μείνει 'παιδί', κι ένα 'παιδί' δεν μπορεί να εγγυηθεί τον 'πλούτο' του παλατιού.

Οι μέχρι πρότινος φόβοι της με την έλευση του Αγγέλου δυστυχώς για την ίδιαν επιβεβαιώθηκαν: ο Ξέρξης ηττήθηκε. Και δεν είναι η πίκρα της ήττας που την καταβάλλει τόσο, όσο η αποτυχία της να μετατρέψει τον Ξέρξη από 'παιδί' σε 'άνδρα'. Δείτε τι λέει στον Χορό όταν φεύγει από την σκηνή για το εσωτερικό του παλατιού:

Αν το παιδί μου έρθει πριν εγώ γυρίσω

παρηγορήστε τον, και συνοδεύστε τον στο παλάτι

730

μήπως κάνει κανένα καινούργιο κακό στον εαυτό του

Τον αντιμετωπίζει σαν να είναι ένα 'παιδί', ενώ είναι ένας βιολογικά 'άνδρας' και βασιλιάς. Αλλά δεν είναι μόνο η Άτοσσα που τον βλέπει σαν 'παιδί', γιατί και ο Δαρειός έτσι τον αντιμετωπίζει· λίγο πριν το 'Φάντασμα' του επιστρέψει στον Άδη, δίνει τις εξής συμβουλές στην Άτοσσα για το πώς θα τον υποδεχθεί όταν εκείνος γυρίσει:

Γαλήνευσέ τον πρόθυμα με τα λόγια σου

837

διότι ξέρω καλά πως μόνο εσένα ακούει

Ένας 'άνδρας' και βασιλιάς να χρειάζεται τα κατευναστικά λόγια της μητέρας του, αυτό από μόνο του αποδεικνύει πως η μεταμόρφωσή του από 'παιδί' σε 'άνδρα' απέτυχε. Το 'παιδί' Ξέρξης για να μεταμορφωθεί σε 'άνδρα' έπρεπε να πάρει την θέση του πατέρα του δίπλα στην μητέρα του. Το 'Σύνδρομο Ιοκάστης' λειτούργησε μέσα στην Άτοσσα και τις έδωσε εκείνο τον διπλό ρόλο, ο οποίος εκθέτει την μητέρα και ως σύντροφο.

Ίσως τώρα η 'ύβρις' του Ξέρξη να έχει γίνει πιο σαφής και πιο ξεκάθαρη στα μάτια σας. Τιμωρείται όχι διότι επιτέθηκε στην Ελλάδα, αλλά διότι προσπάθησε να χρησιμοποιήσει, να εκμεταλλευτεί την εκστρατεία εναντίον των Ελλήνων για να ξεπεράσει τον πατέρα του και κυρίως για να πάρει την θέση του. Και οι θεοί βοήθησαν τους Έλληνες όχι διότι ήσαν οι Έλληνες, όχι γιατί ήσαν φιλέλληνες (τέτοιες αστειότητες ο Αισχύλος τις απέφυγε, γιατί ευφώς κατάλαβε ότι πιο πολύ θα προσέβαλλα, παρά θα διαφήμιζαν την χώρα του), αλλά διότι μέσω των Ελλήνων ήθελαν να τιμωρήσουν τον Ξέρξη. Τώρα καταλαβαίνουμε γιατί κατά την επιστροφή του Περσικού στρατεύματος συνέβησαν όλα εκείνα τα μεταφυσικά φαινόμενα, όπου το *ελληνικό έδαφος* και η *φύση* ως συμπολεμιστές των Ελλήνων χτύπησαν και κατέστρεψαν τον στρατό του Ξέρξη.

⁵ George Devereux, *Dreams in Greek Tragedy*, Blackwell 1976, p.2-20.

⁶ *ενώ εκείνος από δειλία παριστάνει τον πολεμιστή μέσα στο παλάτι τὸν δ' ἀνανδρίας ὕπο ἔνδον αἰχμαΐζειν, 755/6'*

